

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยยธรรมศาสตร์

ประวัติศาสตร์ที่ถูกลืม:

ปัตตานี ยะลา และนราธิวาสในยุคเจ้าหัวเมือง

ปิยดา ชลวร

ประวัติศาสตร์ที่ถูกลืม:
ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส
ในยุคเจ็ดหัวเมือง

ถ่ายเอกสารแทนการใช้หนังสือ
คือการทำลายภูมิปัญญาสร้างสรรค์

ประวัติศาสตร์ที่ถูกลืม:
ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส
ในยุคเจ็ดหัวเมือง

ปิยดา ชลวร

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2563

ปิยดา ชลวร.

ประวัติศาสตร์ที่ถูกลืม: บัตตานี ยะลา และนราธิวาสในยุคเจ็ดหัวเมือง.

1. บัตตานี--ประวัติศาสตร์. 2. บัตตานี--การเมืองและการปกครอง.

DS589

ISBN 978-616-314-640-3

ISBN (E-BOOK) 978-616-314-644-1

ลิขสิทธิ์ของปิยดา ชลวร (Piyada Chonlaworn)

สงวนลิขสิทธิ์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนตุลาคม 2563

จำนวน 800 เล่ม

ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) ธันวาคม 2563

จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่าพระจันทร์: อาคารธรรมศาสตร์ 60 ปี ชั้น U1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0-2223-9232

ศูนย์รังสิต: อาคารโคมบริหาร ชั้น 3 ห้อง 317 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12121

โทร. 0-2564-2859-60 โทรสาร 0-2564-2860

<http://www.thammasatpress.tu.ac.th>, e-mail: unipress@tu.ac.th

---

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ราคาเล่มละ **160.-** บาท

สารบัญ

สารบัญแผนภูมิ แผนที่ รูป และตาราง	(8)
คำนิยม	(10)
คำนำ	(13)
บทนำ: ใครสร้างประวัติศาสตร์ ใครลบประวัติศาสตร์	1
บทที่ 1 บัตตานีในยุคเจ็ดหัวเมือง	9
หัวเมืองกับประเทศราช	9
จาก “รัฐปัตตานี” มาเป็น “หัวเมืองมลายู”	12
สังคมและการเมืองในเจ็ดหัวเมืองใน “ทศวรรษที่ 1890 อันยาวนาน”	19
ระบบเทศบาล	19
การเมืองการปกครองภายในเจ็ดหัวเมือง	23
การรักษาความสงบและความปลอดภัย	25
สภาพคุกและวิธีตัดสินคดี	27
บทที่ 2 การปฏิรูปกฎหมายและการศาล	34
กฎหมายและการศาลในเจ็ดหัวเมือง	36
การศาลในเจ็ดหัวเมืองจากมุมมองของสยาม	38
การปฏิรูปกฎหมาย	40
ศาลไต่กาลี	44
การว่าความในยุคแรก	46
ศาลไต่กาลีที่เมืองตานี	46
ศาลไต่กาลีที่เมืองรามันและยะลา	47
คดีชายชู้	48

คดีระหว่างเจ้าเมืองกับราษฎร	51
คดีเขากษารุ่นกับพระยาเยะหริ่ง	53
การศาลของไทย	54
บทที่ 3 การสร้างอำนาจของสยามในหัวเมืองชายขอบ	62
ระแเงในวงศ์ศตวรรษที่ 19	64
เหมืองทองโตะโมะ	69
การขอสัมปทานเหมืองแร่ของลีส	71
ข้อตกลงระหว่างรายอีตรีสกับลีส	76
ผู้ชนะที่แท้จริง	78
บทที่ 4 เหมืองดีบุกและชุมชนจีน	90
คนจีนกับกิจการเหมืองดีบุกในคาบสมุทรมลายู	92
แรงงานชาวจีน	94
ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในเมือง	95
เหมืองอินตัน	103
สังคมและเศรษฐกิจบริเวณเหมืองอินตัน	105
คนจีนในเมืองอินตัน	108
บทที่ 5 การยกดินแดนและแบ่งเขตแดนสยาม-บริติชมลายา	119
กำเนิดเขตแดนสยาม-บริติชมลายา	122
การยกดินแดนให้อังกฤษ	129
สยามและอังกฤษได้อะไรมากจากสนธิสัญญา	136
หมู่บ้านอินตันหลังจากตกเป็นของอังกฤษ	139

บทที่ 6	ส่วย ภาษีและผลประโยชน์ของเจ้าเมือง	152
	แหล่งรายได้ของเจ้าเมือง	153
	ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง	155
	นัยของการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง	156
	ส่วยต้นไม้เงินต้นไม้ทอง	158
	เมื่อสยามเข้ามาปฏิรูปการคลังและการเก็บภาษี	164
	คำร้องทุกข์ของเจ้าเมืองตานี	166
บทส่งท้าย		174
บรรณานุกรม		176
ดัชนี		188

สารบัญแผนภูมิ แผนที่ รูป และตาราง

แผนภูมิ 1	กรุงเทพฯ กับหัวเมืองและประเทศราช	17
แผนภูมิ 2	หน่วยการปกครองของปัตตานีตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	18
แผนที่ 1	เจ็ดหัวเมืองมลายูจากแผนที่ของคาเมรอน	13
แผนที่ 2	หัวเมืองมลายูและบริเวณโดยรอบจากแผนที่ของสก็อต	14
แผนที่ 3	มณฑลต่างๆ ของสยาม	21
แผนที่ 4	ระแงะและโต๊ะโมะในคริสต์ศตวรรษที่ 19	66
แผนที่ 5	เหมืองอินตัน	107
แผนที่ 6	อาณาเขตของไทยที่เสียไป	121
แผนที่ 7	ต้นน้ำเประและเขตแดนที่ทำในปี 1899	124
แผนที่ 8	เขตแดนสยาม-บริติชมลายา ค.ศ. 1899	126
แผนที่ 9	เมืองกิริ, อินตันและบริเวณโดยรอบ	127
รูปที่ 1	ศาลมณฑลปัตตานี	42
รูปที่ 2	ทางเข้าหมู่บ้านอินตัน	111
รูปที่ 3	หมู่บ้านอินตันในปัจจุบัน	111
รูปที่ 4	ศาลเจ้าป่าหวางในหมู่บ้านอินตัน	112
รูปที่ 5	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กับเอ็ดเวิร์ดสเตอร์เบิล	132
รูปที่ 6	ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง	156
ตารางที่ 1	ศาลในเจ็ดหัวเมืองในช่วงแรกของการปฏิรูป	43
ตารางที่ 2	จำนวนคดีแพ่งในเจ็ดหัวเมือง ปี 1903	44
ตารางที่ 3	รายชื่อคนได้รับสัมปทานทำเหมืองดีบุก ในเมืองรามัน ปี 1904	102

ตารางที่ 4	จำนวนพื้นที่ที่ไทยยกให้อังกฤษในปี 1909 และจำนวนประชากรที่ติดไป	134
ตารางที่ 5	ส่วยต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่เก็บในเจ็ดหัวเมือง ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19	159
ตารางที่ 6	ส่วยและภาษีต่างๆ ที่เจ้าเมืองเก็บจากราษฎร ในเจ็ดหัวเมือง ปี 1901	161
ตารางที่ 7	รายได้และผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองเจ็ดหัวเมืองได้ในปี 1900	163

คำนิยาม

ในช่วง 15 ปี (พ.ศ. 2544–49) นับจากการปะทุขึ้นของการต่อสู้ด้วยความรุนแรงในบริเวณสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันได้แก่ ปัตตานี ยะลาและนราธิวาส ระหว่างฝ่ายขบวนการมลายูมุสลิมกับรัฐบาลไทย การค้นคว้าศึกษาและวิจัยในปัญหาและทางออกของความขัดแย้งดังกล่าวมีเพิ่มมากขึ้นมาโดยตลอด โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคง การพัฒนาและที่ขาดไม่ได้คือประวัติศาสตร์ ด้านที่มีการค้นคว้าและวิจัยกันน้อยกว่าเพื่อนคือทางด้านเศรษฐกิจและประวัติศาสตร์ของพื้นที่เอง หนังสือเล่มนี้ของอาจารย์ ดร.ปิยดา ชลวร เป็นอีกเล่มที่เพิ่มเข้ามาในกลุ่มประวัติศาสตร์ ที่พยายามเติมเต็มในช่องว่างของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการเมืองระดับหัวเมืองของภูมิภาคดังกล่าว

ประวัติศาสตร์ที่ถูกลืม: ปัตตานี ยะลา และนราธิวาสในยุคเจ็ดหัวเมือง ของอาจารย์ปิยดา ชลวร เปิดมุมมองประวัติศาสตร์ปัตตานี/ปาตานีในอีกด้าน โดยครั้งนี้มุ่งศึกษายุคสำคัญที่มีการพูดถึงบ่อยในสัมพันธ์ภาพระหว่างสยามกับอาณาจักรปาตานีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เริ่มตั้งแต่สมัยต้นรัชกาลที่ 2 ได้แก่ยุค “เจ็ดหัวเมือง” อันประกอบไปด้วย ตานี ยะหริ่ง สายบุรี ะแงะ รามัน ยะลาและหนองจิก ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรมลายูปาตานีกับอาณาจักรสยามไทยดำเนินมาในระบบบรรณาการ อันเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเมืองใหญ่กับเมืองเล็ก น่าสนใจว่าเมื่อเทียบกับหัวเมืองประเทศราชอื่นๆ ของสยาม ปัตตานีมีประวัติความเป็นมาของการ “แข็งเมือง” ต่อสยามมาโดยตลอดจากสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ คำอธิบายต่อปรากฏการณ์นี้มีหลากหลาย ทั้งในแง่ของภูมิรัฐศาสตร์และเศรษฐกิจการเมือง กระทั่งต้นสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อเจ้าอาณานิคมอังกฤษเข้ามาก่อตั้งฐานในการค้าขายในคาบสมุทรมลายู มีผลทำให้กรุงเทพฯ ต้องปรับวิธีการและนโยบายต่อหัวเมืองประเทศราชมลายูเป็นการใหญ่ อันนำมาสู่การต่อต้านและกบฏของรายาในดินแดนซึ่งอ่อนไหวต่อการเมืองระหว่างประเทศมากขึ้น

ยุค “เจ็ดหัวเมือง” จึงหมายถึงระบบปกครองที่สยามนำไปใช้ในการปกครองและควบคุมบรรดารัฐสุลต่านมลายูมุสลิมทั้งหลายให้อยู่ภายใต้อำนาจสยามอย่างเรียบร้อยปราศจากการคบคิดกบฏด้วยการแบ่งแยกเมืองในอาณาจักรปาตานีออกไปเป็นเจ็ดหัวเมือง ยุคดังกล่าวจะดำเนินไปจนกระทั่งสมัยการปฏิรูปและรวมศูนย์การปกครองของกรุงเทพฯ อันนำไปสู่การจัดระบบปกครองแบบใหม่เรียกว่าระบบเทศาภิบาล และตั้งเป็นมณฑลปัตตานีในปี 1906 ระบบเจ็ดหัวเมืองก็สิ้นสุดลง

อาจารย์ปิยดาทำให้นักหนังสือเล่มนี้มีความสำคัญและน่าสนใจมากขึ้น ด้วยการลงไปค้นคว้าข้อมูลชั้นต้นของเจ็ดหัวเมือง ทำให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวอีกด้านที่ไม่ใคร่มีการศึกษาและพูดถึงกันมากนัก นั่นคือการลงทุนทำกิจการเหมืองแร่ในหัวเมืองเหล่านั้น เห็นได้ว่าข้าราชการรัฐสยามไม่มีความสนใจและไม่มีความสนใจในการผลิตระบบอุตสาหกรรมและทุนนิยมมากนัก สืบเนื่องจากรัฐราชสมบัติอย่างสยามนั้นโดยพื้นฐานแล้วเป็นรัฐศักดินานิยมที่บริหารจัดการแบบเจ้าที่ดินกับชาวนา ไม่ใช่แบบนายทุนกับกรรมกรที่เป็นแรงงานเสรี (ตรงข้ามกับแรงงานไพร่)

จึงไม่แปลกใจที่การดำเนินกิจการเหมืองแร่ภายใต้อำนาจปกครองของเจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามตกอยู่ในมือของคนจีน ทำการปกครองกันเองและไกลหูไกลตาจากทางการ มีเจ้าถิ่นคุมกันเองจึงเป็นการยากที่รัฐจะเข้าไปควบคุม เรียกว่าในเหมืองมี “กฎเหมือง” มากกว่ากฎหมาย เพราะความเป็นเอกเทศของเหมืองในบริเวณที่ยากแก่การเข้าไปถึง เหมืองจึงมีการปกครองตนเองค่อนข้างสูง เปรียบสังคมคนจีนในเหมืองเสมือน “รัฐภายในรัฐ” ที่น่าตื่นตันทึ่งคือการได้หลักฐานชั้นต้นจากตระกูลของฉัตรชัย วิเศษสุวรรณภูมิ หรือ “พนมเทียน” ปู่ทวดของเขาได้ยศพระวิเศษสุวรรณ ชื่อจริงคือ “อาฮวด” เป็นคนจีนและทำเหมืองทองในโต๊ะโมะเมืองระแงะมาตั้งแต่ทศวรรษ 1870

หนังสือเล่มนี้ทำให้เห็นถึงบทบาทของคนจีนในการปกครองหัวเมืองมลายูว่ามีความสำคัญมาก รัชกาลที่ 1 อาศัยฐานกำลังของคนจีนในสงขลาคือตระกูล ณ สงขลาซึ่งสืบทอดจากจีนฮกเกี้ยน หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหยียง

แซ่เฮา) ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลาคนแรก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เสด็จนำทัพไปรบในภาคใต้ เจ้าเมืองสงขลาก็นำทัพไปตีปาดานี้ การควบคุมปาดานี้และการจัดการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจึงได้มาจากเครือข่ายผู้นำท้องถิ่นในสงขลา เป็นสำคัญ มิติทางเศรษฐศาสตร์การเมืองในพื้นที่จึงมีความสำคัญต่อรัฐสยามไม่น้อยกว่าความสงบในทางการเมือง

ประเด็นสำคัญที่หนังสือเล่มนี้ต้องการแสดงได้แก่พลวัตของการปกครองและจัดการทางเศรษฐกิจในภาคใต้สุดนั้นมีอะไรมากกว่าปัญหาการต่อสู้ขัดแย้งทางการเมืองระหว่างผู้ปกครองหัวเมืองมลายูกับกรุงเทพฯ หากยังมีมิติทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม อันโยงไปถึงความสัมพันธ์กับรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษในพื้นที่ รวมถึงการที่อาณาจักรปาดานี้ก็ไม่ได้เป็นเอกภาพอันหนึ่งอันเดียวกันตลอดเวลา หากแต่มีความขัดแย้งไม่ลงรอยกันในเรื่องผลประโยชน์ทางการค้าและการลงทุนต่างๆ ด้วย ทั้งหมดนี้จะช่วยทำให้ความรับรู้และเข้าใจในประวัติศาสตร์ปาดานี้ในอดีตมีความลึกซึ้งและรอบด้านมากขึ้น อันจะเป็นคุณูปการต่อการทำความเข้าใจและจัดการปัญหาความขัดแย้งในปัจจุบันได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริงยิ่งขึ้น

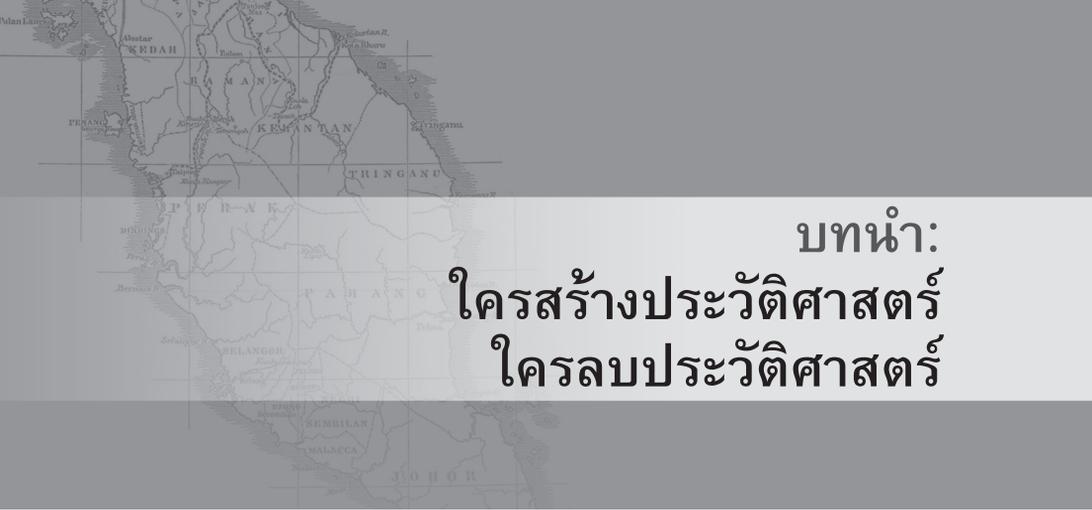
ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ
นนทบุรี

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เป็นกรรวมเอาบทความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ปัตตานีที่ข้าพเจ้าตีพิมพ์ในวารสารต่างๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2556 ถึง 2561 โดยได้แก้ไขและเพิ่มเติมในบางส่วนบางบท เช่นบทที่ 5 เขียนขึ้นใหม่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ที่ได้อาจถือได้ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นเล่มต่อจาก *ประวัติศาสตร์ปัตตานีในศตวรรษที่ 16-18 จากบันทึกของจีน วิวิวและญี่ปุ่น* (สำนักพิมพ์ซิลด์เวิร์ม 2554) ซึ่งเป็นการศึกษาปัตตานีในยุคครายาโดยใช้เอกสารต่างชาติเป็นหลัก

หนังสือเล่มนี้พูดถึงประวัติศาสตร์ปัตตานีในสมัยที่ถูกไทยเข้ามาปกครองและแบ่งเป็นเจ็ดหัวเมืองในปลายสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2353-2453) เจ็ดหัวเมืองนั้นก็คือบริเวณสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน โดยใช้เอกสารไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งอยู่ในรูปรายงาน (หรือใบบอก) และจดหมายโต้ตอบทางราชการ รวมทั้งบันทึกส่วนตัวและบันทึกการเดินทางของชาวอังกฤษและจดหมายโต้ตอบทางราชการของกระทรวงต่างประเทศของอังกฤษ เนื่องจากข้าพเจ้าอ้างข้อมูลจากหลายแหล่งจึงจะใช้ปีคริสต์ศักราชเพื่อความสะดวก ผู้เขียนขอขอบคุณคณาจารย์ผู้ให้คำแนะนำและผู้เกี่ยวข้องทุกท่านในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ หากมีข้อผิดพลาดประการใดถือเป็นความบกพร่องของผู้เขียนแต่ผู้เดียว

มิถุนายน 2562

บทนำ: ใครสร้างประวัติศาสตร์ ใครลบประวัติศาสตร์

กล่าวกันว่าประวัติศาสตร์มักถูกเขียนขึ้นโดยผู้ชนะ เป็น “his-story” ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของปกครองที่สั่งให้คนเขียนหรือชำระประวัติศาสตร์ขึ้นเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมในการปกครองของตน หรือประเทศเจ้าอาณานิคมซึ่งมักจะเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับผู้คนและสังคมของดินแดนที่ตนเข้าไปปกครองว่าเป็นสังคมล้าหลัง ผู้คนป่าเถื่อนไม่มีวัฒนธรรม จำเป็นต้องให้พวกตนเข้าไป “พัฒนา” หรือ “ทำให้ทันสมัย” ประวัติศาสตร์ที่ผู้ชนะเขียนเหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกทำให้เป็นประวัติศาสตร์ชาติ นอกจากจะเขียนขึ้นเพื่อจดบันทึกเรื่องราวความเป็นมาของชาติชาติหนึ่งแล้ว ยังถูกเขียนเพื่อสร้างความเป็นชาตินิยมและความเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในชาติ และถูกใช้เป็นตำราเรียนในโรงเรียน เรียกได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลักของชาตินั้น

ในขณะเดียวกัน ยังมีประวัติศาสตร์ในอีกแง่มุมหนึ่งที่เขียนหรือบอกเล่าต่อๆ มาโดยคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นผู้แพ้ในสงคราม เป็นชนกลุ่มน้อยหรือเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่ไม่มีอำนาจทางการเมือง พวกเขาวิธีเก็บบันทึกและส่งต่อไปยังคนรุ่นหลังในหลายรูปแบบด้วยกัน เช่น เขียนในใบลาน บทกลอน บทสวด บทเพลงหรือนิทานพื้นบ้านหรือบันทึกส่วนตัว ประวัติศาสตร์เหล่านี้ถือเป็นประวัติศาสตร์กระแสรอง หรือหากมองจากศูนย์กลางแล้วเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บันทึกเหล่านี้นอกจากจะหาอ่านยากแล้ว ยังมีปัญหาเรื่องความน่าเชื่อถือของข้อมูลเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นเรื่องเล่า ตำนานหรือไม่มีหลักฐาน ไม่ได้ระบุสาเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อใดและใครเป็นผู้บันทึก ทำให้ขาดความ

น่าเชื่อถือหากมองจากมุมมองทางวิชาการ แต่ประเด็นที่สำคัญกว่านั้นคือ ในบางครั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีเรื่องเล่าหรือประเด็นที่ขัดแย้งกับประวัติศาสตร์ชาติ ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลัก จึงทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบางส่วน บางตอนถูกลบเลือนหรือถูกทำให้ลืมด้วยกระแสของประวัติศาสตร์ชาติไป

เมื่อหันมามองประวัติศาสตร์ไทยและการเขียนประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เรากลับปฏิเสธไม่ได้ว่าศูนย์กลางของประวัติศาสตร์ไทยที่เห็นอยู่ในพงศาวดารหรือศิลาจารึก ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์มักมีกษัตริย์และขุนนางเป็นแกนหลักของเรื่อง เช่น กษัตริย์สร้างกรุง กษัตริย์รบกับรัฐรอบข้างหรือกษัตริย์ทำนุบำรุงศาสนา ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะแนวคิดของการสร้างชาติไทยขึ้นอยู่กับแกนหลักสามประการคือชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นแนวคิดที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ทำให้เรื่องราวของรัฐเล็กๆ ไม่ว่าจะเกิดก่อนหรือหลังรัฐศูนย์กลางกลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไป การเขียนประวัติศาสตร์ชาติโดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางยังทำให้เรื่องของคน สังคมและวัฒนธรรมแทบจะไม่ถูกพูดถึงในพงศาวดารไทย

หันมามองประวัติศาสตร์กระแสรองบ้าง ประวัติศาสตร์ภูมิภาคของไทยแบ่งได้หลักๆ คือประวัติศาสตร์ล้านนา ประวัติศาสตร์อีสานและประวัติศาสตร์ภาคใต้ซึ่งถูกบันทึกในรูปแบบต่างๆ กันเช่น มุขปาฐะ ไบลาน กลอนหรือตำนานพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์เหล่านี้ต่างมีแนวเรื่องที่คล้ายกับประวัติศาสตร์ชาตินั้นคือเน้นไปที่เรื่องราวของเจ้าปกครอง การสร้างเมืองและความสัมพันธ์กับรัฐที่ใหญ่กว่า ในขณะที่เดียวกันก็มักเล่าจากมุมมองของรัฐของตนซึ่งต่างกับประวัติศาสตร์ชาติที่เป็นมุมมองของเมืองหลวงไม่ว่าจะเป็นอยุธยาหรือกรุงเทพฯ ประวัติศาสตร์ในภูมิภาคต่างๆ นี้เขียนขึ้นจากมุมมองของคนในพื้นที่ ไม่ได้อิงกับประวัติศาสตร์กระแสหลัก มักเรียกกันว่า *ออตทอนอมัส ฮิสทอรี*

หากจะกล่าวถึงประวัติศาสตร์กระแสรอง ไม่ว่าประเทศไหนในภูมิภาคใดก็คงมี หนังสือเล่มนี้จะยกกรณีของบริเวณสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ บัตตานี ยะลาและนราธิวาสในยุคที่เป็นหัวเมืองมลายู นั่นคือในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 มาศึกษา

ช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมามีการศึกษาประวัติศาสตร์ปัตตานีได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก มีงานเขียนออกมามากมายทั้งที่เขียนโดยคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ นักวิชาการต่างชาติก็ให้ความสนใจกับปัญหาการเมืองความมั่นคงของพื้นที่แห่งนี้ หลังจากเกิดปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทำให้มีการรื้อฟื้นและถกเถียงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนของปัตตานีขึ้นมา

อย่างไรก็ตามการศึกษาเรื่องราวของปัตตานีที่ผ่านมาถูกแบ่งออกเป็นสองขั้ว นั่นคือขั้วของประเทศไทยซึ่งมองว่าปัตตานีเป็นของไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ การขัดแย้งคำสั่งของเจ้าเมืองปัตตานีจึงถูกมองว่าเป็นการกบฏ¹ กับขั้วของรัฐปัตตานีซึ่งมองว่าไทยเป็นฝ่ายเข้ามารุกรานและทำลายอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ความเป็นคนมลายู) และอัตลักษณ์ทางศาสนา (ความเป็นอิสลาม) ของปัตตานีไป การเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีของนักเขียนและนักวิชาการท้องถิ่นจึงมีแนวเรื่องหลักๆ อยู่ไม่กี่เรื่อง นั่นคือเกี่ยวกับรายาหรือเจ้าปกครองปัตตานีในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งถือเป็นยุคทองของปัตตานี และการที่สยามเข้ามารุกรานและรวมปัตตานีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ นักประวัติศาสตร์ปัตตานีมักมองว่าปัตตานีไม่ใช่ส่วนหนึ่งของไทย แต่เป็นรัฐอิสระในชื่อ “มลายูปัตตานี” มุมมองดังกล่าวทำให้ตนกูอัปดุลกาเดร์ เจ้าเมืองคนสุดท้ายของปัตตานี และฮะยีสุหลง นายความผู้เรียกร้องสิทธิของคนมลายูในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามต่างเป็นเสมือนตัวแทนของการต่อสู้ของคนมลายู-มุสลิมในสามจังหวัดชายแดนกับอำนาจของรัฐไทย²

การที่ปัตตานีมีอดีตที่เต็มไปด้วยบาดแผลที่ถูกรัฐไทยเข้ามาปกครองและถูกทำลายอัตลักษณ์ทางศาสนาและชาติพันธุ์ ทำให้งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ปัตตานีที่ผ่านมาถูกเน้นย้ำไปในเรื่องของการต่อสู้ระหว่างปัตตานีกับสยาม และต่อมาถูกโยงเข้ากับความเป็นอิสลามโดยกลุ่มแบ่งแยกดินแดน จนกลายเป็นเหตุการณ์ความรุนแรงในสงขลา ปัตตานี ยะลาและนราธิวาสที่เกิดขึ้นแล้วซ้ำแล้ว

การที่แกนเรื่องของบัตตานีถูกผูกอยู่กับประเด็นของการเมืองและศาสนา ทำให้รัฐไทยมักถูกมองว่าเป็นเจ้าอาณานิคม เป็นตัวร้ายในเรื่อง ในขณะที่บัตตานีถูกมองว่าเป็นผู้ถูกรุกราน ความเป็นมลายูและอิสลามถูกทำลายโดยรัฐไทย แต่การมองประวัติศาสตร์บัตตานีมองได้เพียงชาวตาอย่างนี้เท่านั้นหรือ เป็นไปได้ไหมที่เราจะหลุดออกมาจากกรอบนี้ หากเรามองจากมุมมองอื่น เช่นระบบกฎหมายและการศาล, การเก็บส่วยและภาษี จะพบว่าการเข้ามาปกครองของไทยเอาเข้าจริงก็เอื้อประโยชน์ให้กับชนชั้นปกครองของบัตตานีอยู่ไม่น้อย (ดูบทที่ 2, 6) และสังคมในบัตตานี ยะลาและนราธิวาสแต่ก่อนก็ไม่ได้มีแต่คนมลายูและคนที่นับถือศาสนาอิสลามกลุ่มเดียว มีความเป็นพหุสังคมซึ่งมีคนหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอยู่ร่วมกัน แม้แต่คนมลายูเองก็แบ่งแยกย่อยอีกตามภูมิภาค เช่น มลายูบัตตานี มลายูเคดาห์และมลายูเปราะ

อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือการมองแต่ประเด็นของการเมืองและศาสนาทำให้เรามองไม่เห็นด้านอื่นโดยเฉพาะด้านสังคมและเศรษฐกิจการค้า สิ่งเหล่านี้ถูกละเลยและมองข้ามไปอย่างน่าเสียดายทั้งที่ตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจ ดินแดนสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มักถูกมองว่าเป็นดินแดนที่ห่างไกลความเจริญและเข้าถึงยาก แต่ครั้งหนึ่งบริเวณนี้เคยเป็นแหล่งเหมืองดีบุกและเหมืองทองที่สำคัญแห่งหนึ่งของคาบสมุทรมลายู ยังไม่นับยางพาราและปาล์มที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มีชาวจีน ไทย/สยาม มลายูและต่อมาชาวยุโรปเข้ามาหาทรัพยากรเหล่านี้มานานกว่าสองร้อยปีจนเกิดเป็น “สังคมเหมืองแร่” ขึ้นมา งานชิ้นนี้ใช้เหมืองทองโต๊ะโมะในจังหวัดนราธิวาสและเหมืองดีบุกในหมู่บ้านอินตันซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตของประเทศมาเลเซียมาเป็นกรณีศึกษา การศึกษาเรื่องกิจการเหมืองแร่ทำให้เราเห็นสภาพสังคมและผู้คนของคนในบริเวณนั้นและการเข้ามาหาผลประโยชน์ของนายทุนต่างชาติได้ดี และยังทำให้เราต้องกลับมาทบทวนแนวความคิดเกี่ยวกับ “รัฐ-ชาติ” ที่มีการกำหนดขอบเขตดินแดนและคนที่อยู่ในเขตแดนนั้นอย่างชัดเจน เนื่องจากคนในสมัยนั้นมีการย้ายถิ่นฐานข้ามเมืองอยู่ตลอดเวลา ความคิดเรื่องเขตแดนเป็นเรื่องของผู้ปกครองมากกว่า (ดูบทที่ 3, 4)

อีกประเด็นหนึ่งที่อยู่ในงานศึกษาชิ้นนี้คือเรื่องของกรยกดินแดนทางตอนใต้ของเปอร์ลิส กลันตันและตรังกานูให้อังกฤษในปี 1909 เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าสยามต้องเสียดินแดนให้ชาติตะวันตกไปในช่วงนั้นเพื่อแลกกับอำนาจทางการศาลและการรักษาอธิปไตยของชาติ แต่ในกรณีของหัวเมืองภาคใต้ หากศึกษาจากเอกสารให้ดีจะพบว่าสยามเป็นฝ่าย *เสนอ* ยกดินแดนให้อังกฤษก่อน เขตแดนไทย-มาเลเซียในปัจจุบันเป็นผลจากการเจรจาต่อรองระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษในช่วงนั้นซึ่งมีความผันผวนและซับซ้อนกว่าที่คิด (ดูบทที่ 5)

เป็นที่น่าเสียดายที่บันทึกเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูมีไม่มากและค่อนข้างกระจัดกระจาย และในช่วงสิบปีที่ผ่านมาด้วยเหตุผลเรื่อง “ความมั่นคง” ทำให้เอกสารราชการของไทยเกี่ยวกับบริเวณชายแดนถูกจัดให้เป็นเอกสารต้องห้ามไปเกือบหมด เอกสารที่เกี่ยวกับปัตตานีหรือหัวเมืองมลายูตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ลงมาก็รวมอยู่ในนั้นด้วย นักวิชาการรุ่นหลังหากจะค้นคว้าวิจัยเรื่องการปกครองของสยามกับปัตตานีต้องพึ่งงานที่ศึกษาก่อนหน้านี้ เช่นของพรรณงาม เกษธรรมสาร และสมโชติ อ๋องสกุลซึ่งใช้เอกสารเหล่านี้อย่างละเอียด³ ผลที่ตามมาก็คือการค้นคว้าประวัติศาสตร์ของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ต้องหยุดชะงักไปและถูกลบเลื่อนออกไปจากประวัติศาสตร์ชาติไปโดยปริยาย

หนังสือเล่มนี้เป็นความพยายามที่จะหาร่องรอยประวัติศาสตร์ชายแดนภาคใต้ของไทยที่ครั้งหนึ่งถูกสร้างขึ้นโดยคนในท้องถิ่นและถูกลบเลื่อนไปโดยรัฐโดยหยิบยกเอาประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับสังคม กฎหมายและการศาล ตลอดจนผู้คนตั้งแต่ชนชั้นปกครองไปจนถึงคนตัวเล็กๆ อย่างแรงงานจีนในเมืองตีบูกมาศึกษา โดยเน้นที่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่สยามทำการปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นรวมทั้งหัวเมืองทางใต้ เป็นช่วงที่มีความสำคัญสำหรับสยามและปัตตานีเองเพราะนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการเมืองการปกครองและด้านเศรษฐกิจ สำหรับข้อมูลขั้นต้นนั้นนอกจากจะอ้างอิงงานศึกษาที่ผ่านมาและเอกสารของกระทรวงต่างประเทศของอังกฤษในสมัยนั้นแล้ว ด้วยความอนุเคราะห์จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติของไทยทำให้ข้าพเจ้าได้ใช้เอกสาร

ราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งอยู่ในรูปของจดหมายโต้ตอบและรายงาน (หรือใบบอก) และเอกสารส่วนตัวของคุณฉัตรชัย วิเศษสุวรรณซึ่งมีค่าเป็นอย่างยิ่ง จึงขอแสดงความขอบคุณต่อจดหมายเหตุแห่งชาติและคุณฉัตรชัยมาเป็นที่นี้ด้วย

ถึงเวลาแล้วที่เราควรจะหลุดออกจากกรอบความคิดที่แบ่งการมองประวัติศาสตร์ออกเป็นสองขั้วที่แบ่งแยก “เขากับเรา” และหันมามองในมุมอื่น ๆ บ้าง ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะมีส่วนสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ถูกลบและมักถูกลืม และจะสามารถเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับสังคม ผู้คนและวัฒนธรรมของดินแดนบริเวณนี้เพื่อเป็นหนทางไปสู่การลดอคติและความเกลียดชังระหว่างคนไทยด้วยกันลงได้